

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 116 1995

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark

Stockholm: Anders Cullhed, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin

Umeå: Anders Pettersson

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfect), dels i form av utskrift på papper.

Bidrag insänds till: Svenska Litteratursällskapet, Litt.vet. inst., Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA.

Bidrag lämnade senare än 30 juni 1996 kan ej publiceras i *Samlaren* 117 1996.

ISBN 91-87666-10-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1996

vi i stället hade fått se Dylan och Lennon insatta i ett poesihistoriskt sammanhang! Den högkulturelle författaren eller konstnären som behandlar och omfunktionerar populärkulturella element är idag en ytterst aktuell företeelse, som man här inte ser för den rena nostalgin. Samarbete över konstarnas gränser i fråga om mer komplicerade verk belyses knappast alls.

Att serier är väsentliga blir tydligt när vi betänker att ett danskt-ryskt joint-venture-företag spritt 200.000 Musse Pigghäften i rysk översättning (s. 360). Grundandet av ett seriemuseum i Bryssel lär säkerligen leda till att vi snart får väldokumenterade bokverk om seriernas historia. *Litteraturens historia* citerar glatt Jon Gisles tes att Carl Barks Kalle Anka-historier »följer samma gundschema som Corneilles klassicistiska franska tragedi» (s. 76) i en kanske något obefogad äre-räddning.

Det svävar en fantom över denna volym, all fakta-kontroll till trots, av en fyrtiotalistisk forskare som försöker göra sin egen ungdoms musik och sin egen nuvarande massmediaforskning mer etablerad och traditionsbärande än vad den är, på bekostnad av mera subtila kulturformer. Synen på mahlerreceptionen är lyckligt naiv hos den skribent som på sidan 64 skriver: »Den klassiska musikpubliken kände sig hemma hos Mozart och Gustav Mahler men otrygg i sällskap med nutida musik.»

Att man fixerar sig vid universitetsromaner som David Lodges och Malcolm Bradburys alster (s. 195) må väl vara hänt, då denna fixering torde delas av många läsare. Den svenska litteraturen är utrymmes-mässigt förvånande väl tillgodosedd, men själlöst och oengagerat behandlad. Översikterna slutar med generationen Kerstin Ekman/Lars Gustafsson inom prosan och Palm/Sonnevi inom lyriken, och man hänvisar inte ens vidare till Lönnroth/Delblanc, Algulin/Olsson eller Brandell/Stenkvist. De 20 år gamla ytliga översikter som anges är tidsmärkta och/eller schablonfyllda. Man nämner gärna Nordiska Rådets litteraturpris, vilket är konsekvent då man idogt refererar till Nobelpriset. Borde inte en handbok i litteraturhistoria söka sig bakom pressrubrikerna?

Redaktionen hyser en fosterlandskärlek till det norska och danska. Vad gäller ockupationstrauman bildas referensramen av de danska och norska. Tidskriften *Heretica* diskuteras på tre (3) olika ställen, mest på en utförlig sida där Tage Skou-Hansen och Erik Aalbæk Jensen behandlas (s. 112 f.). De får lika stor plats som Thomas Bernhard och Peter Handke! Françoise Sagans livsstilsromaner för tankarna till Axel Jensen och Leif Panduro. Svend Åge Madsen och Christian Kampmann får sådana lovord att man tror att de sponsrat Hertels sjubandsverk. Handboks-författaren skriver: »Trots att Kampmanns författarskap hade en internationell inriktning och styrka blev han nästan inte alls översatt till andra språk» (s. 243). Jodå, nog finns han på svenska, och därför vet vi på denna sidan Öresund att hans böcker mera påminner om underhållningsromaner än om Natalie Sarrautes tropismer (vilket Hertel m.fl. söker hävda).

På en punkt är *Litteraturens Historia* andra handböcker helt överlägsen. Bildmaterialet är utsökt och

raffinerat och inskränker sig ingalunda till att man fotograferar Ken Kesey's buss. Låt mig stanna vid två bland många exempel. Den första är Bo Bojesens »Generationsklyftan», en teckning som visar en fetlagd hippie med skägg och gitarr och med sejdeln i hand. Vid åsynen av två punkare utbrister han: »Jeg forstår altså ikke nutidens ungdom». Det andra är ett genialt fotografi som fångar essensen i ett författarskap, nämligen Tony Snowdons bild av Bruce Chatwin med kängor om halsen (s. 517). Författarens neurotiska, på samma gång aggressiva och skrämde, blick lyser mot mörkret och det magra ansiktet. Vad hade hänt om en dylik kongenialitet genomgående präglade verket? Vi hade fått en modern litteraturhistoria som hade granskat ordkonstens specifika roll i en multimedial värld.

Roland Lysell

I diktens spegel. Nitton essäer tillägnade Bernt Olsson, redigerad av Lars Elleström, Peter Luthersson och Anders Mortensen. Litteratur Teater Film, Nya Serien 10. Lund University Press, Lund 1994.

Festskriften är en otidsenlig genre i strömlinjeformer nas tid. Motspänniga och egensinniga uppsatser anpassar sig svårligen till rubrikens Prokrustesbädd. Det efemära och det djupborrande, det utförliga och det korthuggna låter sig sällan balanseras. I lundatraditionen gör man dock dygd av nödvändigheten. Bidragen får behålla sin naturliga spretighet. Detta, jämte kombinationen av lärdomstyngd och vältalighet, gör att läsaren kanske oftare återvänder just till de lundensiska festskrifterna än till andra. Festskriften till Carl Fehrman och Staffan Björck, *Diktaren och hans formvärld* (1975), redigerad av Rolf Arvidsson, Bernt Olsson och Louise Vinge innehåller åtskilliga flitigt citerade och diskuterade uppsatser. *I musernas sällskap*, tillägnad Ulla-Britta Lagerroth och redigerad av Bernt Olsson, Jan Olsson och Hans Lund 1992, är ett magnifikt interartiellt projekt. Bernt Olsson fanns båda gångerna med i redaktionen och bidrog ena gången med uppsatsen »Ekelöf, Lindegren och barockpoesien», andra gången med »Guds tavla. Om 'bilden' i Haquin Spegels *Guds Werk och Hwila*».

När nu professor Olsson själv blivit 65 (11/5 1994) ägnas han en egen skrift, *I diktens spegel. Nitton essäer tillägnade Bernt Olsson*. De nitton skribenterna, så gott som uteslutande lundensare, försöker anknyta till Spegel, Ekelöf eller Bernt Olssons födelseort Borrbj. Riktigt samma nivå som de båda ovannämnda volymerna håller *I diktens spegel* inte rakt igenom. Den håller inte alltid den höga stilen, utan tycks falla ner i 'stylus mediocris' då och då, d.v.s. vi får grundlig information om professors agrara bakgrund och hans uppseende opassande sätt att klä sig. Hans förkärlek för grönsaker har orsakat sådan entusiasm bland de lundensare som njuter hans trädgårds frukter att alla vi som bor norr om Hallandsåsen blir gröna av avund.

Bernt Olsson har blivit känd genom en »Kling-Dicht» vid överlämnandet av festskriften till Ulla-Britta Lagerroth (citerad, s. 22). Ulla-Britta Lagerroth återgårdar generositeten med festskriftens längsta och

tyngst vägande bidrag, snarare en skiss till ett forskningsfält än en essä: »Modernism och interartiell självreflexion». Utifrån självreflexion i litterära texter och i bildkonsten (jfr. Mieke Bals Rembrandtanalyser) koncentrerar sig Ulla-Britta Lagerroth på interartiell självreflexion i svensk modernism: »Modernism used interart to call attention to art». Av de många belysande exemplen från Diktonius, Ekelöf, Ekelund m.fl. nämner jag här blott det mest insiktsgivande: Pär Lagerkvists prosadikt »Upplevat» kan betydligt bättre förstås om vi låter stumfilmstekniken och dess mimiska pråk, bildväxlingar och perspektivförändringar belysa de poetiska bilderna i slutraderna. Lagerkvists dikt reflekterar över skapandets villkor och visar ett positivt intresse för filmen som avantgardistisk konstart.

Bertil Romberg ger med »Almqvist om dikt och diktare», en nyttig, god och lärd översikt över Almqvists synpunkter på föregångare och kolleger. Särskilt intressant att se är att Almqvist beskriver vad vi i dag kallar »the intrusive author» när han skildrar Ariostos förtjänster. I sina atterbomkommentarer kombinerar Almqvist en försmädlig inledning med uppskattande ord om Atterboms swedenborgsyn, eller låter en positiv upptakt i en recension följas av en halvhjärtad fortsättning. Romberg lyfter fram en Almqvist som sällan är balanserad, men däremot sällsamt öppen, för såväl vänners brister som fienders förtjänster.

Louise Vinge kastar ut ett stridsäpple hon plockat i David Perkins trädgård (*Is Literary History Possible?* 1992), nämligen att »litteraturhistorier som behandlar t ex regioners, sociala klassers eller andra avgränsbara gruppers litteratur har en stor betydelse» (s. 48), en betydelse som icke alltid erkännes av forskare av facket. Hon exemplifierar välfunnet nog med den i Borby födde Theodor Tufvesson och betonar hans plats i en översikt över den skånska litteraturen. Man ger henne gärna rätt i sak. Tufvesson liksom många andra skånska poeter i den kulturella provinsen har fallit i glömska och alltför lätt avfärdats. Ett problem som, väl av utrymmesskäl, inte behandlas här är den speciella typ av referentialitet som uppstår i den till tid och plats förlagda dikten, att provinsdikten kort sagt ibland erfordrar lokalkännedom. Värt att vidare reflektera över är betydelsen av det skånska hos Vilhelm Ekelund, den författare som, vilket Louise Vinge tydligt framhäver, ställde »blod mot hembygdsmeddeland».

Det är självklart att flera bidragsgivare sökt sig till barocken. Carl Fehrman väljer i ett av volymens mest läsvärda bidrag att granska »Magnetmetaforen i svensk barockpoesi». Efter ett florilegium av exempel från Platon, Johannes Scotus Eriugena, Albertus Magnus, Angelus Silesius och andra följer en lärd diskussion av bilden av magneten (och/eller dess varianter som kompassnålen), ibland kallad segersten, hos Spegel, fru Brenner, Hjärne, Lucidor, Columbus, Dahlstierna och Runius.

Hos den franske barockforskaren Jean Rousset fick Kirke och påfågeln representera epokens förkärlek för metamorfoser och prälände glans. Efter att ha studerat Fehrmans exempel om magneter, polstjärnan och heliotropen ställer man sig frågan om den uppenbara koncentrationen på vissa i och för sig traditionella metafo-

rer i svensk barock kunde leda till ett studium av den svenska barockens fenomenvärld.

Till samma lärdomstradition hör Sven Christer Swahns läsning av »Haquin Spegels *Guds Werck och Hwila*». Swahn väljer här intelligent och spirituellt nog att kommentera några av de passager som inte kom med i Bernt Olssons förkortade nyutgåva av Spegels verk i Natur & Kulturs klassikerserie. Ett andra avsnitt i Swahns essä innehåller en förträfflig närläsning av Spegels epos.

Inger Selander väljer att studera en spegelpsalms »Lofwad ware Herren» och dess transformationer i våra olika psalmböcker. Även koralvarianterna beaktas. Birgit Neumann diskuterar paradisbilden i Spegels *Thet Öpna Paradis*, *Thet Tilslutna Paradis*, och *Thet Återwunna Paradis* och ställer Spegeldikterna i kontrast till 1700-talsupplysningen.

Valborg Lindgårdes och Christina Sjöblads omsorgsfullt gjorda studier är sprängfyllda av ett hittills föga känt material. Lindgårde presenterar i »Som en ensam fogel på taket» Märta Berendes bönbok från 1600-talet. Författarinnan var änka efter Johan Sparre och dotterdotter till Axel Oxenstiernas syster och därmed befryddad med Agneta Horn. Det är naturligtvis vanskligt att urskilja en personlig stämma i en av tro och genre präglad bönbok, men Lindgårde framhäver (förutom Berendes bild av den ensamma fågeln på taket) känsligt och försiktigt att Berendes »måtte ha identifierat sig starkt» med den kananeiska kvinnan (Math. 15). Märta Berendes bönbok har karaktär av tröstebok. Där saknas såväl skildringar av helvetets fasor som av den medlidande betraktarens gråt vid korset. Det är möjligt att Berendes egna erfarenheter bidragit till att hon ofta använder en bild hämtad från Jesaja. Guds relation till den beprövade människan jämföres hos profeten med den goda moderns relation till barnen. Man instämmer gärna med Valborg Lindgårde i att Märta Berendes måste ha funnit en glädje i att läsa och skriva.

Christina Sjöblad studerar kvinnliga dagboks- och självbiografiförfattares inställning till förlovning och bröllop, Drottning Christina, Fru Nordenflycht, Metta Lillie, Christina Rudbeck (gift Hjärne), Agneta Horn, Christiana Juliana Oxenstierna m.fl. skymtar förbi. Somliga kämpar för att få den man de älskar, andra böjer sig för sin familjs önskingar och ingår äktenskap utan att vara förälskade. En uppseendeväckande slutsats i Sjöblads material, som i och för sig i huvudsak omfattar kvinnor av adlig börd, är att »de karolinska kvinnorna hävdar individens rätt till respekt för sina känslor på ett sätt som 1700-talskvinnorna [...] inte kan eller inte vågar» (s. 221). Detta tycks svära mot David Gaunts tes att man på 1700-talet mera skulle ha börjat ta hänsyn till kontrahenternas känslor.

Flera av bidragen behandlar modernare litteratur. En av redaktörerna, Lars Elleström, reflekterar över ironi och intighet hos Sonja Åkesson. Anders Palm gör en lärd exposé över logostraditionen som icke oväntat har sin tyngdpunkt i en analys av Ordet i några Gullbergdikt, och helt oväntat i en betraktelse över Pia Tafdrups erotiska logos. Mona Sandqvist analyserar i »Ikoner för ett liv» Karl Vennbergs »Eikones». I »Oskuldens död. En apologi för litteraturhistorien» gör

Carl-Göran Holmberg en stoffhistorisk översikt över Candidegestalten. Här behandlas Candidestoffet hos Nathanael Weinstein, Leonardo Sciascia och Rafael Pividal. Holmberg ser skildringarna som exempel på olika reaktioner på det moderna projektet. Frågan i dag är, som Holmberg framhåller, »om vi längre har någon utopi att slita sönder». »Kanske är det inte längre möjligt att skriva en ny Candide?»

Ett bidrag, det enda skrivet av en göteborgare, lockar till debatt. Stina Hansson skriver i »Så skev är ingen brukbar pärla!» om det omöjliga barockbegreppet. Hon ger rikliga exempel på hur man även i svensk tradition (bl.a. von Platen, Fehrman och Olsson) har försökt att avgränsa begreppet som beteckning såväl för en rad stildrag som för en historisk epok, innan hon bestämmer sig för att se epoken som ett den europeiska renässanskulturens upplösnings- och kristillstånd.

Stina Hansson föreslår av den anledningen att man borde ge hela »den tidsmässigt obestämda period som den nationalspråkliga processen av skriftliggörande omfattar – perioden mellan 'renässans' och 'romantik' – [...] epoknamnet 'senrenässansen'» (s. 94). Stina Hansson tycks med andra ord vilja göra såväl Schiller som Bellman till senrenässansförfattare!

Bortsett från detta är minst två viktiga perspektiv obeaktade i hennes framställning. Det första är det interartiella. Epokbeteckningar kommer från olika konstarter. Medan romantikbegreppet har litterärt ursprung och renässansbegreppet närmast kulturideologiskt, vinner som bekant barocktermen först burskap inom konstvetenskapen, där den förefaller tämligen väl preciserad. Om vi frångår barockbegreppet i litteraturvetenskapen blir viktiga analogier mellan konstarterna osynliga. Den andra aspekt som förbises är att barockbegreppet icke är skapat såsom enskilt, utan i synnerhet hos Wölfflin står i spännings- och kontrastförhållande till renässansbegreppet. Författarinns kritik mot epokbegrepp som inte förklarar stilhistoriska tendenser litteraturhistoriskt eller tolererar stilhistoriska drag som inte »inarbetas i ett textrelevant och teoretiskt grundat sammanhang» tycks mig alltför sträng.

Inte ens det av Stina Hansson så lovprisade nyimporterade försöket att se barocken som en ekokammare når längre än föregångarna. Såväl Petrarca som Horatius ekar nämligen, så poängen borde rimligen omformuleras till att de inte ekar lika mycket som Marino eller Quevedo. Och därmed är vi tillbaka vid den utgångspunkt Hansson fann bl.a. hos Carl Fehrman, nämligen att renässans, klassicism och barock utgår från i princip samma klassiska retoriska och stilistiska ideal och samma bild- och symbolförråd. Medan positivisten ser det omöjliga i att finna fasta och entydiga definitioner som täcker allt skrivet mellan vissa årtal, kan en mer dynamiskt inriktad forskare i stället se epokbegreppen som markörer i ett spänningsfält, ett slags idealtyper mellan vilka de litterära verken rör sig i den litterära offentligheten.

Ty litterära epoker är icke analoga med möbelstilar, även om en mer stilinriktad litteraturhistorisk skrivning i mitt tycke vore önskvärd! Peter Luthersson visar i ett mycket insiktsfullt bidrag, »När modernismen inte kom till Sverige», hur illa det kan gå om man som Ingemar

Algulin enbart definierar modernismen utifrån dess stildrag och bortser från livs- och samhällsomstörtande syften hos t.ex. de italienska futuristerna. Grünewald och Lagerkvist ser, som Luthersson så riktigt påpekar, sin uppgift i att modernisera, inte i att omfunktionera bild och dikt. De blir inte bildstormare, utan upprätthåller i högsta grad borgerlig etikett. Det ligger nära till hands att komplettera Lutherssons bidrag med att betona att även den filosofiska kunskapsuppfattning och världsbild som ligger bakom de poetiska projekten borde synliggöras i epokbegreppen.

Anders Mortensens känsliga närläsning »O Död! Var vid liv! Varde liv! Var liv!» behandlar ett problem hos Gunnar Ekelöf. Mortensen följer bilder av inskrifter, gravepigram och epitafier hos Ekelöf, betonar deras klangbotten i Horatius, Petrarca och memento mori-formler med senmedeltida ursprung. Bilden av den döde som på inskriften talar ur graven går tillbaka på antika gravskrifter. För Ekelöf i »En Mölna-Elegi» blir inskriften som bokstavligen representerar och ger röst åt den döde »en metafor för diktarens fortsatta liv i dikten» (s. 292). Och därmed visar denna essä med dess klangbotten i barockmotiv, liksom de övriga aderton, på den gode läraren och inspiratören Bernt Olssons fortsatta liv som synlig eller osynlig trop i efterföljarnas essäer.

Roland Lysell

Retoriska frågor. Texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton tillägnade Kurt Johannesson. Red. Christer Åsberg. Norstedts, Stockholm 1995. 307 s.

Till den akademiska födelsedagsuppvaktningen hör festskriften. Den här gången är det Kurt Johannesson, innehavare av den första retorikprofessuren i Sverige i modern tid, som till sin sextioårsdag uppvakts av vänner och forskarkollegor med en vacker volym innehållande dryga tjugotalet essäer i ämnen med anknytning till retorik och talekonst.

Som akademisk disciplin är retorikstudiet – med den inriktning som Kurt Johannesson givit det vid den egna institutionen – i hög grad tvärvetenskapligt, och detta avspeglas också mycket tydligt i festskriften till honom. Tillsammans spänner bidragen över vida fält: i tiden från antikens Rom över 40-talets Lidingö till våra dagars Washington, ämnesmässigt från litteraturvetenskap och nordistik över konst- och musikhistoria till juridikens och statsvetenskapens domäner. På alla dessa områden demonstrerar författarna hur syftet att övertyga läsaren, betraktaren eller åhöraren har skapat olika retoriska strategier i vid mening.

Men också på annat sätt är bokens innehåll mångskiftande. I betydligt större utsträckning än övligt i skrifter av detta slag ryms här texter av annat skaplynn än den vetenskapliga uppsatsens, och det är uppenbart att redaktionskommittén har velat locka läsare även bortom universitetsvärldens gränspålar. Käseri kallar Hans Alfredson själv sitt bidrag, medan Stig Strömholms, Leif Silberskys, Bo Strömstedts, P-O Enquists och Leif Zerns betraktelser formar sig till essäer av mer traditionellt slag. I övrigt består dock hyllningsskriften av